

Оригинални научни рад

*Божидар В. ЗАРКОВИЋ**

Филозофски факултет

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Катедра за историју

БИТКА КОД ПАНТИНА 1168. ГОДИНЕ И ЈЕДИНСТВО СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Апстракт: Стефан Немања је постао законити велики жупан након битке код Пантина 1168. године. У тој бици Немања је поразио војску своје протеране браће Тихомира, Мирослава и Страцимира, помогнуту византијском војском под командом Теодора Гадијата и најамницима Турцима, Фругима (Францима) и другим народима. Учешће византијске војске на страни браће изазива недоумицу јер је Немања неку годину раније од цара Манојла Комнина одликован „царским саном“ и добио бројне дарове, међу којима и жупу Дубочицу. У раду се расправља о разлозима за промену византијске политике, која подржавањем браће настоји да очува подељеност српске државе, док се, насупротив томе, Немања у бици борио за јединство српске државе и самодржавност.

Кључне речи: Стефан Немања, Битка код Пантина, Манојло Комнин, Србија, Византија, јединство државе.

Битке су, као начин решавања сукоба, биле честа појава током развоја људског друштва. Међутим, нису све битке имале подједнак значај у историји појединих народа. То показује народно сећање, али и присуство у историјским изворима. Битка код Пантина, као и највећи део других које су се десиле током средњовековне српске историје, није довољно документована у изворима да би смо могли да дамо њен детаљнији опис, али је, ипак, остала значајан траг и била прекретница српске историје, због чега је нашла своје место у изворима, чиме се, опет, разликује од неких каснијих, такође важних, битака. Није без значаја и то што је ова битка забележена у првим српским наративним изворима. Насупротив томе, византијски извори је помињу доста неодређено, без навођења имена места где се битка одиграла,

* Ванредни професор, bozidar.zarkovic@pr.ac.rs

што је, донекле, и разумљиво, јер је Пантино било и остало мало место, без већег значаја, у сенци Звечана и, касније, Трепче и Вучитрна.

У домаћој историографији се овој бици редовно поклањала пажња, али у складу са познатим подацима, дакле, без тачног времена одигравања битке (Ђирковић 2000³: 209; *Историја народа Југославије* 1953: 328-329; Јиречек 1990: 150). С обзиром да се у изворима не помиње година – она је била спорна и у литератури, нарочито старијој, и често се не наводи.¹ На овакав став аутори су били приморани писањем историјских извора које је тешко било довести у склад. Најбољи пример тога јесу најстарији писци српске историје.

Код Мавра Орбина овај део није прецизно изложен и обилује многим грешкама. Он сматра Немању за Десиного средњег сина, поред Мирослава и Константина. Након заузећа Зете, Немања и браћа су кренули против Рашке, којом је управљао Владимир, други брат зетског кнеза Радослава. До битке у којој је Владимир са својом војском поражен од Немање и његове браће дошло је код Приштине (Орбин 2006: 17). Очигледно је да се ради о анахронизму и да је Приштина као један од највећих градова Србије у првој половини XV века, место у којем су постојали краљевски дворови, погрешно повезано са битком која се одиграла на почетку Немањине владавине. То потврђују и следеће речи Орбина који каже: „И од тог времена, због победе коју однесоше код Приштине, хтедоше да то место буде краљевска столица и да се ту крунишу краљеви Рашке“ (Орбин 2006: 17). Илузорно је било помињати рашко краљевство, када наредна реченица говори да је Немања после те победе узео титулу великог жупана (Ђирковић 2006: 302-303). Ипак, Орбин је у праву у једном: Немања је након значајне битке која се одиграла на Косову пољу, где је Приштина била највећи град, постао велики жупан.

О бици која се одиграла код Пантина на исти начин као и Орбин пише Јован Рајић, стим што се позива на Дифрена. Рајић пише, такође, да се битка одиграла код Приштине и да је овај град у част победе одређен да буде „престони град“. Значајно је да и Рајић истиче: „од тог времена поче се називати [Стефан Немања] великим жупаном...“ (Рајић 1823: 393). На овај начин добијамо одговор на питање када је Стефан Немања, после ког догађаја, почео да управља Србијом као велики жупан, али не и годину, што је било једно од спорних питања из његовог живота и владавине.

Уочљива је сличност описа код ова два аутора: обојица пишу да се Немања од тада почео називати великим жупаном, да се битка одиграла код Приштине, као и то да је Немања заједно са браћом ратовао против Владимира, Радослављевог брата, владара Зете. Из оваквог описа закључујемо

1 Детаљно о колебању српских историчара поводом године одигравања битке (Калић 1970: 195).

да је битка остала упамћена, али не и како се збила, као и тачно место одигравања, мада условно можемо прихватити и лоцирање „при Приштине“, јер је овај град удаљен нешто мање од тридесет километара и налази се у истој области.² Свакако као највећи промашај помињу се учесници битке, као и њен карактер: то је борба за Рашку коју води Немања заједно са својом браћом, а против владара Зете и његовог намесника (истовремено и брата). Овакав опис битке упућује нас на то да су аутори Орбин и Рајић у крајњој инстанци користили извор вероватно пореклом из Зете, што потврђује начин на који је битка представљена – као сукоб Рашке и Зете, иако је извесно да Зета и њени владари давно већ нису имали стварну власт над унутрашњошћу Србије и Балкана (Ђирковић 2000³ : 201, 206; *Историја народа Југославије* 1953: 242-244; Јиречек 1990: 140). Иначе, са почетком владавине Радослава, који по Дукљанину не носи титулу краља већ кнеза и који је на место владара постављен од стране цара Манојла Комнина, прекида се излагање *Барској родослова* (*Историја Црне Горе* 1977: 402). С обзиром да на овом месту стоји да је Радослав поделио власт са браћом Јованом и Владимиром, треба претпоставити да су Орбин и Рајић користили неки извор који Дукљанин није стигао да унесе у спис, или који је, временом, испао из сачуваних преписа. Приређивач последњег критичког издања Тибор Живковић сматра да Дукљанинов спис није довршено дело, али и да није далеко од завршетка. Такође тврди да је овај, завршни део, написан на основу словенског оригинала, који је пред собом имао и Мавро Орбин (Живковић 2009: 308). Остаје нејасно и у изворима непојашњено на који начин се Владимир нашао у Рашкој, када Дукљанин пише да су неки „злотвори“ довели Десу, Урошевог сина, који је завладао Зетом и Травунијом, а да је Радославу и његовој браћи Јовану и Владимиру преостало само Приморје од Котора до Скадра. Са ове смањене територије они су наставили да се боре како би повратили одузету земљу (Кунчер 2009: 180-181). У односу на Дукљанинов спис Мавро Орбин има и наставак у којем стоји да кнез Радослав и браћа никада нису успели да поново освоје одузете земље (Орбин 2006: 15). Дакле нема ни речи о Владимиру и његовој владавини Рашком, па зато треба претпоставити да је таква пројекција настала од неког аутора у Зети наклањеног тамошњој владарској породици. У сваком случају, сукоби који су се дешавали средином XII века на релацији Рашка – Зета, као и унутар самих ових земаља, нашле су одраза у списима Орбина и Рајића, али не и подаци о Немањином сукобу са браћом, због чега њихова дела не могу послужити као извор за битку код Панџина.

Нешто прецизније, али, ипак, недовољно јасно, о борби за власт у Србији средином XII века пишу византијски историчари Јован Кинам

2 Раздаљина је дата према топографским картама и представља најкраћу линију.

и Никита Хонијат. Кинам доста пажње посвећује Деси и његовој активности и нема података о Немањиној борби с браћом. Велику пажњу посвећује византијско-угарским сукобима у Срему, детаљно описујући борбу која се одиграла 1167. године, али занемарујући друге византијске активности на овом терену, које су, са његовог становишта, мање значајне. То се види и по томе што су наредни његови подаци тек из времена српско-византијског сукоба 1172. године (Kinnaos 1836: 212-249; Острогорски и Баришић 1971: 60-105).

За разлику од Кинама, Никита Хонијат знатно уопштеније говори о сукобима на Балкану, посебно о бици у Срему 1167. године, али доноси податке о борби Стефана Немање за престо у Србији. Његов исказ знатно помаже да се схвати сукоб који се одиграо у Србији. Хонијат каже да цар: „Беше, наиме, дознао да је сатрап Срба, тада то беше Стефан Немања (ὁ τῶν Σέρβων σατράπης ἦν δὲ τότε ὁ Νεεμᾶν Στέφανος) постао смелији него што треба ... и заносећи се ненаситим жељама и живо настојећи да се прошири на све тамошње области, жестоко напада саплеменике и мачем се обраћа своме роду“ (Choniata 1835: 206; Острогорски и Баришић 1971: 144-146). Овај део заслужује посебну пажњу и коментар. Хонијат поименично наводи владара (сатрапа) Срба Стефана Немању, што је први његов помен и још истиче да је *он њада био*. Оваква реченица говори да је писац знао за промене које су се дешавале на престоу Србије након Уроша II и, рекли би смо, наглашава њихову учесталост.

Таква ситуација у Србији, са честим променама на престоу, била је добро познате у Византији, одакле је и креирана. Учестале промене помиње и Кинам, који каже да је Манојло био незадовољан стањем у Србији, на чијем се челу тада (онда) налазио Примислав – „који тада владаше земљом“ (ὁς τῆς χώρας τότε ἦρχε) и који је у почетку дизао устанак против Византије, али је касније стекао наклоност цареви, због чега је остао на челу народа. Интересантно је да и Кинам пише да Примислав *њада* владаше земљом, односно користи исти прилог за време као Хонијат да означи тренутно стање на српском трону и у држави. Примислав је убрзо почео да се понаша као и раније и да ради на самосталности, па га је цар свргао га и на место великог жупана довео његовог брата Белоша. Овај је кратко време провео у Србији и вратио се у Угарску,³ а на престо је по царевој заповести дошао Деса, који је тада „управљао Дендром, богатом и многољудном земљом у суседству Ниша“

3 Жупана Белоша Кинам оптужује да је крив за рат између Угарске и Царства, јер је настојао да Србију потчини Мађарима (Kinnaos 1836: 104; Острогорски и Ферјанчић 1971: 28-29). Ово је субјективно схватање византијског историчара, јер је Србија и раније ратовала са Византијом у циљу стицања самосталности. У Угарској је нашла савезника да настави те акције. Детаљно о Белошу и његовој позицији у Угарској у: Калић 2006а: 623-642).

(Kinnaos 1836: 203-204; Острогорски и Ферјанчић 1971: 28-29). Иако је на место архижупана постављен вољом цара и уз услов да напусти Дендру, Деса је убрзо наставио по старом и поново заузео ову област. Поред тога, није био ни добар вазал, односно није извршавао своје обавезе, што је Манојла потакло да опет размотри Десин положај великог жупана. Пошто му је доказана кривица Деса је заробљен и одведен у Цариград, где је требало да буде утамничен у дворском затвору (Kinnaos 1836: 212-214; Острогорски и Ферјанчић 1971: 60-63). Ту се завршавају Кинамове вести о Деси. Овај део је занимљив за наше истраживање јер говори о честим променама на српском престоу које су, најчешће, рађене на захтев и уз активно учешће византијског цара. Он је владаре Србије постављао у складу са својим интересима, од којих су најважнији били послушност и признавање вазалног положаја.

Иако су регистровани бројне промене на челу Србије, византијски текстови, ипак, не бележе долазак на престо Тихомира, нити његовог брата Немање. У Хонијатовом спису се не говори кад је Немања дошао на престо, али је очигледно да је протерао свог претходника, о којем нема речи, али из српских извора сазнајемо да је то Тихомир. Даље се наводи да је Немања настојао да се прошири на *све ѿамошње обласѝи* из чега закључујемо и да је писац знао за расцепканост српске земље на више делова, што нам саопштавају и српски извори. Наиме, Стефан Првовенчани у *Жиѝију свейої Симеона* каже: „Када је узрастао до младихства и примио *део* (подвукао Б. З.) свога отачаства, по имену Топлицу, Ибар и Расину и зване Реке“ (Првовенчани 2017: 20-21). Доментијан на сличан начин описује Немањин удео у отачаству, али не наводи појединачно жупе, већ говори да је добио „источну земљу“, а затим од „источног цара“ и „део од источне земље, од свога царства“ и даље разрађује алузију о светилу са истока (Даничић 1865: 6-7; Доментијан 1988: 239-240).⁴ Нападе на савленике из Хоматијанова списка можемо схватити као акције које је Немања у међувремену предузео у региону – помиње се да је потчињена Хрватска, као и град Котор, а обраћање своје роду мачем не можемо другачије разумети већ да је заратио и против најближих, тј. браће. Чињеница да је то било познато у Византији даје за право Стефану Првовенчаном и његовом опису битке код Пантина.

Суочен са оваквом ситуацијом цар Манојло је у Србију послао војску на чијем је челу био Теодор Падијат. „Топарх Немања беше понесен дрским уображењем да *одмах* поведе необјављени рат и нападне Ромеје“ (Kinnaos 1836: 206; Острогорски и Ферјанчић 1971: 147). Сличну терминологију користи у Првовенчани који каже да је Немања заратио кад „уђоше у отачаство

4 Доментијан се, иначе, у литератури назива *исником свейлосѝи* (Трифунковић 1972: 349-372). Више о Немањиним атрибутима *свейило* вид: Ђекић, 2018: 277-290.

његово, на месту званом Пантино“ (Првовенчани 2017: 30, 31) – дакле није чекао да војска продре дубље у његову државу, већ је одмах узвратио. Ове Хонијатове вести завређују пажњу и доводе нас до питања: зашто Манојло шаље војску на Немању? Није мали разлог то што је Немања почео да осваја околне територије, од којих су неке могле бити под византијском влашћу, као град Котор, али је вероватно било и других разлога. Овакав царев поступак је утолико чуднији јер је дошао након зближавања са Немањом, којем је, према Првовенчаном, даривао „царски сан“ и Дубочицу у трајни посед. (Првовенчани 2017: 20, 23) Манојло је на такав поступак изазван Немањиним понашањем и кршењем устаљеног режима, о чему ће бити речи даље.

Хонијат не даје податке о томе како је византијска војска под командом Теодора Падијата прошла у сукобу са Немањом и како се битка одвијала, већ наставља даље и каже: „А кад цар донесе одлуку да лично крене у поход против њега, онда се он [Немања] само узгред појави у борби, и потом сакри, поново се завукавши у скровишта гора и пећине искористивши као заклон“. Даље писац објашњава Немањин долазак пред цара, на који начин је то урадио, и предају, уз речи: „и замоли да му се никакво зло не учини. Наиме, он се плашио да сам не буде на неки начин лишен врховне управе над Србима и да власт не буде пренесена на оне који су достојнији од њега да владају, а које је он збацио попевши се сам на власт“ (Kinamos 1836: 206; Острогорски и Ферјанчић 1971: 147).

Овај део Хонијатовог списка изазивао је недоумице код историчара. Већина сматра да је Падијат поражен и да због тога византијски писци ћуте о исходу његовог похода; недоумицу изазива време Падијатовог и царевог похода: да ли је то једна византијска војна кампања са малим временским размаком, или је протекло више времена и не можемо говорити о једном походу.⁵ О овоме је у досадашњој науци више пута расправљано и не бисмо да понављамо (Калић 1970: 193-204), желимо само да истакнемо да је за време владавине Манојла Комнина било више византијских похода, па и самог цара, против Немање и Србије, о чему извори директно и индиректно говоре. Царев поход при којем се Немања предао у Нишу догодио се 1172. године и описан је од стране Кинама и Хонијата. Преовладава мишљење да је Падијатов поход био раније, вероватно кад и битка код Пантина. Српски извори описују ову битку, али не и Немањину предају цару у Нишу и одвођење у Цариград.

Немањина предаја је објашњена тиме што се плашио да не буде „лишен врховне управе над Србима“, што објашњава Манојлову интервенцију, тада у личном походу, али и раније упућивањем војске под командом Теодора Падијата. Даље је ова намера разрађена могучношћу да цар Манојло

5 Детаљно о овоме је писано у: Острогорски и Ферјанчић 1971: 147.

„пренесе“ власт на оне који су „достојнији“, а које је Немања самовољом збацио. Дакле, разлог промене царевог односа према Немањи треба тражити у самосталном понашању великог жупана. Правни положај српског великог жупана је Немања касније образложио у Хиландарској оснивачкој повељи где каже: „Бог премилостиви утврди Грке царевима, а Угре краљевима...“ чиме је дао светски хијерархијски поредак, али наставља даље да је и његова власт, иако трећа по реду, али самостална јер је од Бога: „Стога по многој својој и неизмерној милости и човекољубљу дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да владају овом српском земљом...и постави ме великог жупана нареченог у светом крштењу Стефана Немању“ (Зборник 2011: 68). Иако је овај Немањин поглед на позицију своје власти написан и образложен касније, на самом крају живота, он осликава његове намере и жеље којима се руководио током периода владања.

Сагледавајући стање извора стичемо утисак да писци обе стране, српске и византијске, избегавају да пишу о својим поразима. Зато је и сукоб код Панџина описан само у српским изворима, тј. од стране Стефана Првовенчаног и, касније, од Доментијана. Првовенчани пише да се Немања уз помоћ светог Ђорђа ослободио заточеништва у које су га ставила браћа и да је „разагнао и расејао непријатеље своје по земљама иноплеменим“. Браћа су уточиште наша у „грчком царству“ где „најмивши грчке војнике, Фруге и Турке, и друге народе, кренуше на Светога и уђоше у отачаство његово, на месту званом Панџино“ (Првовенчани 2017: 30-31). Треба истаћи и то да, иако наводе битку код Панџина, српске извори не дају детаље, већ је описују у општим цртама, истичући хришћанско становиште Немањиног приступа бици. Ово становиште је касније додатно разрадио Доментијан, називајући Немању *првенцем* и као таквог упређује га са Адамом и његовим наследницима Нојем, Аврамом, Исаком и Јаковом, Јовом праведним и „новим Адамом“ – Христосом, а све њих називајући их првенцима вишег Јерусалима (Даничић 1865: 14; Доментијан 1988: 247). Представа битке је код Доментијана знатно разрађена коришћењем псалама и цитата из Старог Завета, али даје тек нешто мало више података о догађајима на терену, уопређујући је са битком коју је Гедеон водио против Мадијанаца, Амалићана и „синова истока“ (Даничић 1865: 19; Доментијан 1988: 251). Гедеон је био судија (патријарх, вођа) из Манесијевог племена, који је овом битком ослободио народ Израиља из ропства у који су упали због моралног посрнућа. Он се у Светом писму помиње као човек вере, а победа је описана у Књизи о судијама Старог завета (гл. 6-8) и представља прекретницу у историји Јевреја. Гедеон је познат као противник лажних веровања и као човек који је уништавао жртвенике на којима су Јевреји приносили жртве паганским бојанствима. Немањино поређење са њим код Доментијана је настало након битке, а под утицајем борбе против јеретика.

у Ситницу иде на исток у правцу Топлице, за коју знамо да је, као и жупа Реке, која се налазила јужније, била део Немањиног отачаства. Гранична линија западно од Ситнице није позната и постоје настојања да се утврди на основу писања византијских извора. Ана Комнина помиње на српско-византијској граници Зигос, за који се верује да би могао бити пролаз између Ситнице и планине Чичавице (Максимовић 1985: 89), према Ибру и Звечану, где се Косовско поље завршава. Иначе село Пантино (дан. Пантина) налази се на дну Косова поља, у рејону који географи зову Вучитрнски теснац, након чега следи река Ибар и планине Рогозно и Копаоник.

Разлог за одигравање битке на овом месту везан је за постојање трасе средњовековног пута којим се кретала српско-византијска војска Немањине браће. Наиме, пут из Скопља и даље Солуна, ишао је низ Косово поље, десном страном Ситнице и забележен је у Светостефанској хрисовуљи као *Прииштински љуџ* (*Светостефанска хрисовуља* 1890: 3). Код Вучитрна пут је прелазео Ситницу и даље ишао њеном левом страном према Звечану, у чијем подножју се прелазила река Ибар. Иако ова траса још увек постоји, савремени пут је не прати у потпуности, већ целом својом дужином данас иде десном страном Ситнице, читавим Косовим пољем. Потврда да је траса код Вучитрна прелазила Ситницу је Камени мост из средњег века, који се данас налази на сувом јер је Ситница померила ток за неких 500 метара на запад. Под утицајем народне поезије становништво овај мост зове *Мосић Војиновића*, а двор у самом граду *Кула Војиновића*, везујући их за породицу Војиновић. Наука остатке двора везује за Бранковиће, Вука и Ђурђа, којима је припадао Вучитрн (*Задуждине Косова* 1987: 370, 419). Пут који је пролазио кроз Пантино повезивао је богату област Косова са Приморјем и ишао је преко Звечана и планине Рогозне за Рас, затим преко Сјенице за Полимље и даље према Дубровнику.

Место за битку је пажљиво одабрано од стране Немање, јер је његовој војсци у залеђу био утврђени Звечан, што им је пружало повољније услове јер су се у случају неповољног исхода могли склонити у овај град. За разлику од њих, војска Немањине браће и најамника је у залеђу имала Ситницу и мочварљиво земљиште које је ова равничарска река стварала, што је представљало додатну опасност и то се показало одлучујућим. Првовенчани једноставно каже да се један од законопреступне браће утопио у води, не наводећи његово име нити где се утопио (Првовенчани 2017: 30, 31). За разлику од њега Доментијан каже да су Немањи помогли „не само анђели и људи ... но и сама та река звана Ситница“, која је „начелника злобе и војводу тим народима од законопреступне браће његове ... својим крилима, као рукама сместила у дубину срца свог и удавила непријатеља Божјег и његове изабране“. Доментијан још наглашава да је поред „начелника злобе“ [Тихомира] пострадало још доста његових војника и „већи део њих потопа река,

више од оних који су пали од оружја“. По њему, међу пораженима је, када су почели да се разилазе, дошле до међусобне борбе. Немања се вратио на свој престо и примио *све своје ойначастиво* (Даничић 1865: 19-20; Доментијан 1988: 251-252).

Даљи развој догађаја након битке је познат: Стефан Немања се измирио са преживелом браћом, али је наставио борбу са Византијом. То је довело до велике акције цара Манојла 1172. године који је са војском дошао у Ниш у намери да се обрачуна са непослушним великим жупаном Србије. Паметно проценивши узалудност отпора Немања се предао и нагодио са Манојлом и више није предузимао акције против Византије за живота овог цара. После његове смрти Немања је у кратком периоду знатно проширио границе своје државе управо на рачун Византије.

Истичући да је примио целокупно отачаство Доментијан наговештава разлоге сукоба. Стефан Немања и његова браћа су на власт у Србији дошла у периоду деградације врховне власти у Србији, а која је долазила од стране византијског цара Манојла (Благојевић 2011: 100). Овај владар је своју и позицију византијске државе ојачавао тако што је територију Србије поделио на више (удеоних) делова и дао их на управу различитим припадницима владарске династије. Још је Константин Јиречек својевремено мислио да је цар Манојло I „одредио границе између њих [Тихомира и браће му]“ (Калић 2006б: 201). Своју моћ је градио и тако што је ниже византијске титуле додељивао појединим удеоним владарима. Тако је и Немањи, поред жупе Дубочице и других дарова, доделио и титулу царског сана (Првовенчани 2017: 20-23). Раније се мислило да је у питању нека цариградска дворска титула или, на основу дословног превода, владарско достојанство.⁷ Најновија истраживања постављају питање да ли је само Немања добио „царски сан“? Сматра се да су овим достојанством била почашћена и његова браћа (Пириватрић 2011: 112), али о томе немамо података, зато што хагиограф пише само о свом оцу, односно Немањи. Ако је то тачно, онда је и Манојлова политика сасвим јасна, као и његова подршка Немањиној браћи. Немањин сукоб са браћом настао је зато што је своју власт схватио као самосталну, односно самодржавну (Пириватрић 2011: 100). То је урадио у циљу стварања јединства српске државе, управо супротно од онога шта је чинио Манојло I – покушавао да српску државу подели на „чести“. Немања се у бици борио за јединство српске државе, зато Манојло подржава браћу.

Поставља се и питање када је Манојло Немањи и његовој браћи могао доделити „царски сан“. Тај чин је свакако везан за Десино свргавање, а оно је могло бити с јесени 1165. године и имало је везе са његовим учешћем

7 Новији радови око питања титуле царског сана: Калић 2000: 5-19; Ђирковић 2000³: 208; Ферјанчић 2000, 32; Максимовић 2000: 61; Благојевић 2004: 15-20; Благојевић 1999/2000: 363-365.

у византијско-угарском рату лета те године (Browning 1961: 200). На састанку је као најстарији за великог жупана одређен Тихомир. Иако су се браћа као удеони кнезови понашали као прави владари на својим поседима: убирали приходе, имали своју војску и властелу, ипак је архижупан био тај који је водио спољну политику и који је одговарао цару за извршавање прихваћених обавеза (Благојевић 2011: 100). Познато је да су српске трупе као помоћна војска, учествовале у биткама у Срему лета 1167. године (Kinamos 1836: 271; Острогорски и Баришић 1971: 95-101), али остаје непознато ко их је сабрао и упутио, с обзиром да је међу браћом дошло до сукоба. Ову битку је добила византијска војска, али је Немањино понашање везано за свргавање браће и жеља за самосталним (самодржавним) одлучивањем утицала на активно учешће Византије у бици код Панџина.

Оно што карактерише читава владавину Стефана Немање је хришћанска подлога његове власти. Из дела Немањиних хагиографа Првовенчаног и Доментијана може се стећи слика о односу који је велики жупан имао према појединим хришћанским свецима. Најзаступљенији су Пресвета Богородица, свети Никола и свети Ђорђе. У првом делу Немањине владавине нарочито је присутан култ светог Ђорђа, који је у Србију, као и у Угарску, дошао из Византије. Овај свети ратник је покровитељ војних подухвата царске династије Комнина, а сличну улогу је имао и у Угарској (Тријић 2011: 69). Њему се Немања обраћа за помоћ више пута и он му помаже. Први пут „интервенција“ светог Ђорђа довела је до Немањиног ослобађања из тамнице где су га затворила браћа оптужујући га да ради самостално. Немања му се док се молио заветовао да ће подићи храм њему посвећен, што је и урадио. Друга помоћ уследила је током битке код Панџина. Ноћ уочи битке, док је у црквици Светог Ђорђа на Звечану вршио свеноћну молитву, презвитеру се јавио свети ратник говорећи да иде у помоћ његовом господину. Охрабрен помоћу светог Ђорђа Немања је извојевао победу код Панџина, а овом свецу подигао храм у Расу који представља симбол тог периода Немањине власти.

Црква Светог Ђорђа у Расу (Ђурђеви Ступови) има свој значај временом настанка и идејом којом се руководио ктитор. Идеју најчешће и најбоље приказује сликани програм цркве. Фреске из Ђурђевих Ступова су, и поред свих пострадања, биле у доброј мери очуване до Другог светског рата и пружале увид у комплетни програм. Свети Ђорђе је ратник који у хришћанству има јаку симболику због чега је његово прослављање присутно широм хришћанске екумене. Његов лик представља победу, због чега се назива и победоносац, победу хришћанства над паганством, добра над злом, победу новог времена над старим. Знајући за та својства светог Ђорђа, Немања му се, још док је био заточеник браће, заветовао да ће му подићи цркву, што је и урадио. Са друге стране свети Ђорђе је пратио Немању и помогао му

у бици код Пантина (Ђурић 1987: 17). Зато је и црква Светог Ђорђа у Расу симболизовала нови почетак Стефана Немање и српске државе.

Симболику цркве означава и њена најзначајнија фреска Силазак Светог Духа на апостоле, што је представљено и њеном величином: двоструко је већа од других сцена великих празника. Силазак Светог Духа има три значења: Тројичност, апостолство и покрштавање и то је оно чему тежи Немања. Тројичност представља јединство, апостолство предводништво, док покрштавање окретање новим вредностима – све оно чему је Немања тежио и зашта се борио. Сматрамо да је Немања, поред тога што је означавао победу, црквом подигнутом на врху брда ту поруку слао широком кругу људи, овом сценом наговестио је улазак Срба у заједницу цивилизованих народа, јер као новокрштени, у складу са ћирилометодијевском традицијом, имају право на исповедање вере на свом језику, односно право на самосталност. То је идеја коју је Немања, заједно са сином Савом разрадио у Оснивачкој повељи манастира Хиландара. Сликани програм Студенице, урађен под надзором Светог Саве, био је корак даље у том правцу: натписи на фрескама урађени су на српском језику (Ђорђевић 1999/2000: 254-255; Трифуновић 1985: 545-550).

Осим живописа и спољни изглед симболише идеју коју ктитор шаље изградњом. Цркву Светог Ђорђа у Расу карактеришу две куле на главном улазу, због чега је и прозвана Ђурђеви Ступови. Двојне куле су у српско градитељство дошле са запада и питање њихове симболике је још увек отворено. Једно од значења је и да су обележје владарских задужбина и у том смислу оне шаљу поруку самосталности. Масивне куле дају снажно преносно значење и као архитектонске скраћенице двојне куле асоцирају на град и на његове моћне зидове, чиме постају симбол небеске тврђаве, Вишњег Јерусалима и капија Сиона (Чанак Медић 2000: 183).

Жорж Диби кратко констатује да каролиншка црква „тежи да на улазу у манастир представи слику власти, суверенитета, дакле војничку силуету, пошто се читава ондашња власт ослањала на оружје и пошто је краљ у суштини и пре свега био ратни вођа; што су изражавале две куле у прочељу с круништима (Диби 1989: 141).

Овакво Немањино архитектонско решење које је симболизовало самодржавље додатно је иритирало цара Манојла, који је решио да коначно уреди односе са непослушним српским жупаном, што је и учинио у походу 1172. године. Чињеница је да су ране куле уз рашке цркве – сем код Светог Ђорђа у Расу – накнадно дограђене са предворјима (Чанак Медић 2000: 182), говори о томе да су и Немањини наследници прихватили идеју самодржавља и да су је истицали и на тај архитектонски начин. Они су то радили и када су на постојеће цркве додавали двојне куле, а познато је да „су свуда и у сва времена у архитектури делови додати главном телу грађевине најпотпуније

изражавала њену природу и значење“ (Чанак Медић 2000: 195). Борбу за самодржавност коју је започео у сукобу са браћом Немања је наставио и даље, али тек након смрти цара Манојла 1180. године. Тим путем су ишли и његови наследници, посебно син Стефан, који је државу педесетак година након битке код Пангина довео до краљевине.

ИЗВОРИ

- Даничић 1865: Ђура Даничић, *Живот свейога Симеуна и свейога Саве*. Биоград: Државна штампарија.
- Доментијан 1988: Доментијан. *Живот свейога Саве и свейога Симеона*. Прир. Радмила Маринковић, превод Лазар Мирковић. Биоград: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Живковић 2009: *Gesta Regum Sclavorum*, том II. коментар Тибор Живковић. Биоград: Историјски институт, Манастир Острог.
- Зборник 2011: *Зборник средњовековних ћириличких њоваља и ѝсама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I: 1186 – 1321. прир. Владимир Мошин, Сима Ђирковић, Душан Синдик. Биоград: Историјски институт.
- Кунчер 2009: *Gesta Regum Sclavorum*, том I: критичко издање и превод. прир. и прев. Драгана Кунчер, Биоград: Историјски институт, Манастир Острог.
- Орбин: 2006: Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин: Sezam Book.
- Острогорски и Баришић 1971: *Византијски извори за историју народа Јуѝославије*, том IV. ур. Георгије Острогорски и Фрањо Баришић. Биоград: Византолошки институт Српске академије наука и уметности.
- Првовенчани 2017: Стефан Првовенчани. *Сабрана дела*. предговор, превод и коментари Љиљана Јухас Георгиевска, издање на српскословенском Томислав Јовановић. Биоград – Краљево: Српска књижевна задруга, Народна библиотека Стефан Првовенчани.
- Рајић 1823: Ј. Рајић, *Истѝориа разныхъ славенскихъ народовъ, наиѝаче Болгаровъ, Хорвайѝовъ и Сербовъ*, часть вторая. въ Будиномъ градѝ: Тѝпографѝа Кралевскаго униѝерситета Унгарскаго.
- Свѝтѝостѝефанска хрисовуља 1890: „Свѝтѝостѝефанска хрисовуља“. *Сѝоменик IV*. Биоград: СКА, 1–29.
- Browning 1961: Robert Browning. „A New Source in Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century“. *Balkan Studies*, nr. 2/2, 173–214.
- Kinnamos 1836: *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis*, lib. V. rec. Augustus Meineke. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Choniata 1835: *Nicetae Choniatae Historia*. ex recensione Immanuelis Bekkeri. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић 1999/2000: Милош Благојевић. „О спорним митрополијама Цариградске и Српске патријаршије, *Зборник радова Визанѝолошког инстѝитута*, бр. 38, 359–372.
- Благојевић 1983: Милош Благојевић. *Прејлед истѝоријске геоѝрафије средњовековне Србије. Зборник Истѝоријског музеја Србије*, бр. 20, 45–126.

- Благојевић 2011: Милош Благојевић. *Српска државност у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Благојевић 2004: Милош Благојевић. „Српске удеоње кнежевине“. у: Милош Благојевић. *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1–20.
- Диви 1989: Жорж Диви. *Време катедра*. прев. З. Стојановић, Београд: Нолит.
- Ђекић 2018: Ђорђе Ђекић. „Идеја Свете Тројице – „три светила Богом изабрана“ у делу Доментијана“. *Башићина*, св. 45, 277–290.
- Ђурић 1987: Војислав Ј. Ђурић. „Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија“. *Бојословље*, XXXI–1, 13–26.
- Задужбине Косова* 1987: *Задужбине Косова, сјоменици и знамења српског народа*. Призрен – Београд: Епархија Рашко-призренска, Богословски факултет.
- Историја народа Југославије* 1953: *Историја народа Југославије, прва књига (до почетка XVI века)*. Београд: Просвета.
- Историја Црне Горе* 1977: *Историја Црне Горе, књига прва: од најстаријих времена до краја XII вијека*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Јиречек 1990: Константин Јиречек. *Историја Срба. Прва књига: до 1537. године (иолићичка историја)*. Београд: Змај.
- Калић 2006а: Јованка Калић. „Јуван Белаш“. У: Јованка Калић, *Европа и Срби, средњи век*. Београд: Историјски институт, 623–642.
- Калић 2006б: Јованка Калић. „Србија у доба кнеза Страцимира“. у: Јованка Калић, *Европа и Срби, средњи век*. Београд: Историјски институт, 197–206.
- Калић 1970: Јованка Калић. „Српско–византијски сукоб 1168. године“. *Зборник Филозофског факултета*, бр. 11, св. 1, 193–204.
- Калић 2000: Јованка Калић. „Стефан Немања у модерној историографији“. у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање*. ур. Јованка Калић. Београд: Српска академија наука и уметности, 5–19.
- Лексикон* 1999: „Граница“. у: *Лексикон српског средњег века*. прир. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 129–131.
- Максимовић 1985: Љубомир Максимовић. „Зигос на српско–византијској граници“. *Зборник Филозофског факултета*. књ. 15, св. 1, 73–89.
- Максимовић 2000: Љубомир Максимовић. „Србија и методи управљања царством у XII веку“. у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање*. ур. Јованка Калић. Београд: Српска академија наука и уметности, 55–64.
- Пириватрић 2011: Срђан Пириватрић. „Манојло I Комнин, 'царски сан' и 'самодржци области српског престола'“. *Зборник радова Византолошког института*, бр. 48, 89–118.
- Тријић 2011: Владан Тријић. „Однос првих Немањина према светом Георгију у светлу документарних и наративних извора“. у: *Ђурђеви Синови и Будимљанска епархија*. Беране – Београд: Епархија Будимљанско–никшићка, Филозофски факултет у Београду, Институт за историју уметности, Полимски музеј Беране, Православни Богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 69–78.
- Трифунувић 1985: Ђорђе Трифунувић, „Дар Светога Духа и словенски језици – поводом 1100-годишњице Ђирила и Методија“. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, књ. XXXIII–3, 545–550.
- Трифунувић 1972: Ђорђе Трифунувић. „Доментијан песник светлости“. у: Ј. Христић, *Српска књижевност у књижевној кријици. Сјара књижевности*. Београд: Нолит, 349–372.

- Ђирковић 2000³: *Историја српског народа. Прва књига: Од најстаријих времена до Маричке бијке (1371)*. ур. С. Ђирковић. Београд 2000: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић 2006: Сима Ђирковић: „Коментари“. Мавро Орбин. *Краљевство Словена*. Зрењанин: Sezam Book.
- Ферјанчић 2000, Божидар Ферјанчић. „Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века“. у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и његово*. ур. Јованка Калић. Београд: Српска академија наука и уметности, 31–45.
- Чанак Медић 2000: Милака Чанак-Медић, „Двојне куле на прочељу црква Немањиног доба“. у: *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и његово*. ур. Јованка Калић. Београд: Српска академија наука и уметности, 181–197.
- Ђорђевић 1999/2000: Ivan Ђорђевић. „On the Scene of the Descent of the Holy Spirit on the Apostles et Ђurđevi Stupovi at Ras“, *Зборник радова Византолошког института*, бр. 38, 239–255.

Božidar V. ZARKOVIĆ

THE BATTLE AT PANTINO AT 1168 AND THE UNITY
OF THE SERBIAN STATE

SUMMARY

The battle near the village of Pantino represents a turning point in the development of the Serbian medieval state. It cannot be stated with certainty when it took place, although it is asserted with great probability it happened in 1168. In this battle Stefan Nemanja defeated his brothers assisted with Byzantine's army, soldiers of fortune Turks, Frugus (Franks) and other peoples and finally ascended the throne of the great prefect of Serbia. The battle near Pantino is important due to the fact that it, directly or indirectly, found the place with great Byzantine's writers such as Joannes Kinamos and Niketas Choniates and with Nemanja's hagiography writers Stefan the First Crowned ad Domentian. Besides the above mentioned, data of this battle are fragmentized and modest and they do not give the opportunity to describe it more thoroughly.

It was noticed a long time ago the battle represented a turning point for further development of Serbian medieval state, not only in political, military and organizational way but in symbolic as well. After the battle in which Stefan Nemanja defeated his brothers, the situation in Serbia became more clearer and calmer. The changes on the throne stopped happening, which after Uroš II had been so frequent. In this battle Stefan Nemanja, from the favorite of the basileus Manuel, who had just given him the area of Dubočica, and the title of „tsar's dream“, became his opponent. Nemanja is appearing in it as the fighter for the state unity, contrary to his brothers whom supported by Byzantine, are struggling for sharing parts division and preservation of the previous state in which basileos had decisively influenced the great prefect choice. By his victory he achieved that the state became unique, and he came to power against the will of the basileus Manuel. The victory in the battle near Pantino reflected on the fundraising activity of Stefan Nemanja. Symbolic of the built monasteries of St. George in Ras and Studenica speaks on military victory over the enemies and on the established state unity.

Key words: Stefan Nemanja, the Battle near Pantino, Manuel Komnenus, Serbia, Byzantine, Unity of the state.